

Lähteiden käyttö spontaanissa saarnassa

Tapausanalyysi Länsi-Suomen rukoilevaisuudesta

Oppi-isämme ja uskompuhristajamme Lutter yhres kohras sano mahrok se ollakki juur eiläses saarnas ko hän sanos-et joka syntinsä tunte se armoa ano. K II 1614097.

Spontaani saarna¹ tukeutuu erilaisiin pyhiin esikuviin ja auktoriteetteihin, kirjallisiin ja suullisiin lähteisiin. Tarkastelen seuraavassa kirjallisten ja suullisten lähteiden käyttöä Länsi-Suomen rukoilevaissaarnaajan spontaaneissa seurapuheissa kolmesta näkökulmasta: lähdefraasit² ja puhetilanne, lähdefraasien pysyvyys ja muuntumistendenssi sekä tekstikonteksti. Aineistona on laitilalaisen maallikkosaarnaajan (s. 1894) kymmenen autenttisesti puhetilanteessa nauhoitettua spontaania saarnaa, kestoltaan 10—29 minuuttia, sekä yksi ennalta kirjoitettu epäspontaani saarna. Vaikka materiaali on vuosilta 1956—1971, se edustaa keskeisesti kuitenkin tämän saarnaajan 1960-luvun ja 1970-luvun taitteen saarnakoodia.

Saarnojen kieli pohjautuu ensiksikin saarnaajan kotimurteeseen ja toiseksi 1700-luvun ja 1800-luvun alun ”pipliasuomeen”, sillä hänen käyttämänsä keskeiskirjallisuus ajoittuu tähän aikaan. Lisäksi voi havaita joitakin nykyisen kirjakielen piirteitä. Saarnojen omansanaiset puheosuudet sisältävät enimmäkseen lounaismurteiden piirteitä ja harvoja nykyisen kirjakielen piirteitä. Sen sijaan saarnojen erityyppiset ulkomuistiset lainaukset edustavat vanhaa kirjakieltä, sillä puhuja hallitsee pietistisestä ja osittain katoliseen aikaan peräytyvästä kirjallisuudesta lainaamansa kohdat hyvin. Erityyppis-

¹ Päivikki Suojanen, Spontaani saarna (Sananjalka 14, 1972), 146—176.

² Termin määrittäminen ks. s. 78.

ten kirjallis- ja suullisperäisten lainausten lounaismurteisuudet ilmenevät enimmäkseen äänneopillisella tasolla (esim. diftongien redusoituminen ja avartuminen). Lainausten syntaksiin puhujan murrepohja ei vaikuta, mikä johtuu niiden tarkasta ”osaamisesta” (esim. verbi lauseen lopussa kuten alkulähteessä). Saarnojen vanhan kirjakielen ja lounaismurteisten piirteiden välillä on seuraavanlainen vaikutussuhde: saarnojen erilaisiin lainauksiin kanavoituu äänneopillisia lounaismurteisuuksia, kun taas omasanaisiin saarnan osiin syntaktisia ja sanastollisia vanhan kirjakielen piirteitä.³

Saarnan lähteiden käyttöä on tarkasteltava *vertailevan lähdeanalyysin* avulla, ts. vertailemalla erilaisia lainauksia ja vastaavia alkulähteiden kohtia keskenään. Suoran ja epäsuoran esityksen ottaminen tarkastelun metodiseksi viitekehyykseksi johtaisi siihen, että 96 % lainauksista joutuisi suoran esityksen kategoriaan. Suoran ja epäsuoran esityksen terminologian avuin ei kyettäisi erottamaan suoraa sitaattia ja ajatussitaattia. Vaikkakin aineiston problematiikka on läheisesti referaatin ongelma, olennaista on lainaustarkkuudeltaan eriasteisten referaattien erottelu alkulähteeseen vertailun avulla. Vain mikäli vertaileva aspekti jätettäisiin kokonaan huomiotta ja tarkasteltaisiin lainauksien ilmiäsuja vain saarnojen avulla, voitaisiin käyttää suoran, epäsuoran, seka- ja eläytymisesityksen terminologiaa.⁴

Puhetilanne

Puhetilanteen⁵ kulloinkin hahmottaminen on sosiolingvistiikan keskeisiä näkökulmia. Saarna-aineiston yksitoista puhetilannetta voi-

³ Päivikki Suojanen, Lähteiden käyttö Länsi-Suomen rukoilevaisen maallikkosaarnaajan seurapuheissa (laudaturtutkielma, Turun Yliopiston suomen kielen laitos 1973), 42—43.

⁴ Vrt. Osmo Ikola, Das Referat in der Finnischen Sprache. Syntaktisch-stilistische Untersuchungen (Helsinki 1961).

⁵ *Puhetilanne* (*speech situation*) on sosiolingvistiikassa looginen nimitys kulttuurikontekstista hierarkkisesti alaspäin siirryttäessä sellaisille tiluatiolle, joissa *puheyhteisö* (*speech community*) on mukana. ”Uskonnollisia” puhetilanteita ovat esim. kielilläpuhumistilaisuudet, rukoukokoukset, herättäjäjuhlat, ristiäiset, hautajaiset, seurat. Ks. termi Dell Hymes, *Models of the Interaction of Language and Social Life* (Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Communication. Ed. by John J. Gumperz and Dell Hymes. New York 1972), 53—56.

daan laadullistaa tarkemmin kuin pelkän uskonnollinen-epiteetin avulla käyttämällä seitsemää luokituskriteeriä: 1) johtajuus, 2) osallistujien määrä, 3) ikärakenne, 4) sisäryhmä—ulkoryhmä-distinktio, 5) esiintyjät, 6) rukousten määrä, 7) virsien laatu ja määrä. Kriteerien perusteella puhetilanteet jakautuvat *maallikkojohtoisiksi* ja *pappisjohtoisiksi* puhetilanteiksi.

Maallikkojohtoisia puhetilanteita karakterisoivat seuraavat piirteet: 1) ohjelmiston organisoimattomuus ja spontaanisuus, 2) pieni osallistujamäärä (10—100), 3) osallistujien korkea ikä (keski-ikä 60), 4) sisäryhmävaltaisuus, joko ulkoryhmältä⁶ suljettuja (veljeskokous⁷) tai ulkoryhmällekin avoimia (ns. pienet seurat, tupaseurat,⁸ 5) esiintyjien⁹ maallikkoenemmistö, 6) polvirukouksen keskeisyys (jopa 5—6 polvirukoukset¹⁰ puhetilannetta kohti eli 10—12 rukousta) ja 7) virsien säästyksettömyys (piano-, harmoni- tai flyygelisäestys tosin on mahdollinen, mutta harvinainen): Vanhaa virsikirjaa (v:lta 1701) veisataan enemmän kuin pappisjohtoisissa puhetilanteissa.

Pappisjohtoisia puhetilanteita karakterisoivat taas seuraavat piirteet: 1) pappien organisoiman ohjelmiston ennakkosuunnittelu ja epäspontaanisuus (esiintyjien ennalta sopiminen ja kutsuminen; puhujat kuulutetaan: saarnat saattavat silti olla spontaaneja), 2)

⁶ Ulkoryhmä tarkoittaa kaikkia sisäryhmän ulkopuolisia, ei määräästä sosiaalista ryhmää.

⁷ Tarkoittaa rukoilevaispappien ja -maallikoiden yhteisiä neuvotteluja. Edustaa puhetilanteiden myöhäistä, nuorta kerrostumaa; yhteisön specialistit kokoontuvat tarvittaessa: ensimmäisiä kertoja 1930-luvulla, sen jälkeen 1970-luvun taitteessa viitisen kertaa. Ilmifunktiona ”ajan merkkien” tutkiminen: puhetilanteen luonne lähinnä kriisitilanteiden kanavointi. Tilaisuuden rakenne ”seurallinen”: lyhyehköt puheenvuorot (10—25”) ja virret vuorottelevat, rituaalisia polvirukouksia. Päivikki Suojanen, Väinö Aerila Länsi-Suomen rukoilevaisuuden maallikkovaikuttajana (pro gradu -tutkielma, Turun Yliopiston uskontotieteen ja folkloristiikan laitos, SEM 213: I—II, 1971), 44.

⁸ Seurojen omakielinen nimitys. Ks. määritelmä Suojanen 1972, 146.

⁹ *Esiintyjät* tarkoittavat saarnaajia ja rukoilijoita, jotka puhetilanteissa saarnaavat ja/tai rukoilevat ja/tai ehdottavat ja aloittavat virren.

¹⁰ *Polvirukous* on yhteisössä kolmiosainen: 1) spontaani rukous polviltaan joko lattialla (vanhastaan) tai istuimeen nojaten (uudempi asento), 2) spontaanisti kuulijaston keskuudesta aloitettu säestyksetön virsi polviltaan veisattuna sekä 3) spontaani toinen rukous polviltaan.

suuri osallistujamäärä (100—6000), 3) osallistujien alhainen ikä (keski-ikä 35—40; puhetilanne historiallisestikin nuori, 1900-luvulla syntynyt), 4) ulkoryhmäväritteisyys, puhetilanteet marginaalijäsenien (kuulojäsen) osallistuttavia, 5) esiintyjien pappienemmistö, 6) polvirukouksen vähyyys (keskimäärin kaksi polvirukousta puhetilannetta kohti) ja 7) virsien säästyksellisyys (säästyksättömyys on poikkeuksellista ja erittäin harvinaista): veisataan enimmäkseen Halullisten Sieluin Hengellisiä Lauluja. Pappisjohtoisia puhetilanteita ovat ns. alkajaisseurat,¹¹ herännäisjuhlat,¹² vapunaattoseurat¹³ ja kirkkoseurat.¹⁴

Saarnoihin liittyvän puhetilanteen rakenteellinen ja funktionaalinen kuva voidaan hahmottaa jokaisesta saarnasta erikseen; seuraavassa esimerkkinä yhden saarnan aktuaalistumistilanteen tyypologinen kuva:

- KK → Suomen Kirkon evankelis-luterilainen herätysliike: Länsi-Suomen rukoilevaisuus
 SS → kirkkoseurat (1) uskonnollinen (2) pappisjohtoinen
 SE → spontaani saarna: 26 min.
 S → ev.lut. kirkko: Pori Teljän srk. 3. 11. 1968
 P → (1) rukoilevainen maallikkosaarnaaja (2) rukoilevaisia, ulkoryhmäläisiä: n. 100, keski-ikä 40—50
 K → rituaalinen vakavuus
 I → (1) suomen vanha kirjakieli
 → (2) saarnaajan regionaalinen murre
 → (3) yleiskieli
 E → (1) rituaalinen valintatilanne
 → (2) uskonyhteyden kokeminen
 → (3) opettaminen
 N → + pelastustien kertaaminen, osoittaminen
 → + parannusihmeiden pyhät esikuvat

¹¹ Tarkoittaa Eurajoen rukoilevaisopiston kalendaarista työkauden aloitusta: läsnä uudet opiskelijat, näiden vanhemmat, pitäjäläisiä, puhujia ja rukoilijoita. Suojanen 1971, 45.

¹² Traditionaaliset (v:sta 1906 lähtien heinäkuussa), kalendaariset rukoilevaisten valtakunnalliset kesäjuhlat, joiden paikka rukoilevaisalueella vaihtelee.

¹³ Traditionaaliset (1940-luvulta lähtien 30. 4.), kalendaariset valtakunnalliset keväthjuhlat Eurajoen rukoilevaisopistossa ja yhteiskoulussa.

¹⁴ Rukoilevaiseksi ilmoitettu, kirkossa pidettävä puhetilaisuus: esim. Länsi-Porin, Porin Teljän tai Laitilan Perttelin rukoilevaiset kirkkoseurat.

- + pelastusinstrumenttien esillä pitäminen
- + seisaalta puhuminen
- — saarnan kirjoittaminen ennalta
- — saarnaajan keskeyttäminen
- ± yhteisön äänekkäät myötäilyt
- Q → SE 3+2+3+1+3+1+3+1+3+1+3

Merkitsevistä komponenteista käytetyt lyhenteet ovat seuraavat:¹⁵

- KK = kulttuurikonteksti (cultural context)
- SS = puhetilanne (speech situation)
- SE = puhetapahtuma (speech event)
- S = spatio-temporaaliset suhteet (scene)
- P = koodin lähettäjä, kuulijakunta, määrä, keski-ikä
- K = puheensävy, esiintymisen yleissävy (key)
- I = puheen muodot, variaatiot ja rekisterit
- E = tarkoitus — tavoite, tarkoitus — tulos
- N = puhunta- ja vuorovaikutusnormit
- Q = puhetapahtumien sekvenssi puhetilanteessa
 - 1 = spontaani saarna
 - 2 = polvirukous
 - 3 = virsilaulu
- = osoittaa liittymistä

Lähde ja lähdefraasi

Lähteellä tarkoitan lähdekirjaa, esim. Raamattua, katekismusta, postillaa tai virsikirjaa. Lähde voi olla myös suullinen tiedonantaja,

¹⁵ Kuvaamisessa on noudatettu osittain Dell Hymesin käyttämää puhetilanteen hahmottamistapaa; Hymes erottaa neljätoista puheen komponenttia (components of speech), joiden avulla voidaan piirtää sosiaalisen puhetilanteen kuva. Hän on soveltanut tätä esim. šamaanin nuhteluun ja tytön puberteettiriittiin. Komponentit ovat lyhyesti: sanoman muoto ja sisältö (A), tapahtumapaikka, psykologinen tausta (S), puhuja, lähettäjä, vastaanottaja/kuulijakunta (P), tarkoitus—tavoite, tarkoitus—tulos (E), avain (K; ekstralingvaalinen piirre), kanava (puhe, sähke tms.), puheen muodot (I), vuorovaikutusnormit (esim. toisen puhetta ei saa keskeyttää), tulkintanormit (N; puhua seisaaltaan, läheltä, kovalla äänellä tms.) ja perinnelajit (G). — Komponentit korreloivat keskenään: jos jokin komponenteista muuttuu, tästä seuraa uusi puheääntö tai rakenteellisen suhteen vaihtuminen puhetilanteessa. Kun puhetilanteen taksonomiaa laaditaan, on syytä kiinnittää jokaiseen komponenttiin huomiota. Lisäksi tulee huomata, että puhetilanteen A relevantit komponentit eivät olekaan relevantteja enää puhetilanteessa B: komponenttien puhetilannekohtainen *painokerroin* vaihtelee. Hymes 1972, 65—71.

esim. toinen rukoilevaissaarnaaja. Lainanantajälähteen identifioinnissa on otettava huomioon seuraavat seikat: saarnaajan oma paikannus, lähdefraasin primaari alkuperä, suullinen seuraträditio, yleinen kirkollinen traditio ja saarnaajan perehtyneisyys uskonnolliseen kirjallisuuteen. Lähteen alkuperän ongelma on varsin vaikea, sillä saarnaaja on voinut omaksua selvän raamatunsitaatinkin postillakirjallisuudesta tai katekismuksesta. Hän ei sitä paitsi ole koskaan lukenut Raamattua systemaattisesti, enemmänkin postilla- ja muuta omistamaansa hartauskirjallisuutta.

Lähteet voidaan aineistossa jaotella kahtia: *kirjallinen traditio*, Raamattu sekä postilla- ja selityskirjallisuus sekä *suullinen traditio*. Jos vertaa saarnojen lähdekirjoja¹⁶ rukoilevaisen tradition lähteisiin,¹⁷ saarnojen lähteiden määrä on vain 6,1 % rukoilevaisten lähdekirjoista sekä saarnaajan kotikirjaston kirjojen osuus 27,4 % rukoilevaisten lähdekirjoista (16:4:1). Tällainen lähdekirjojen osuus paljastaa, että saarnaajan uskonnollisen repertoarin¹⁸ peruslähteistö on hämmästyttävän pieni. Kun näistä lähdekirjoista lisäksi käytetään vain murto-osaa, saarnaajan lingvistinenkin repertoari¹⁸ saarnan lähdefraaseissa on melko kapea. *Stereotyyppiytyneisyys* ku-

¹⁶ Lähdefraasit jakautuvat prosentuaalisesti: UT 53,6 % (evankeliumit 35,7 %, Paavalin kirjeet 13,3 %), VT 11 %, Lutherin lähteet (Huonepostilla 1846, 1848; Kirkkopostilla 1848, 1851; v:n 1776 Raamatun esirekisteri, Wähä Katekismus sekä identifioimattomat lähdefraasit) 14,3 %, virrensitaatit (HSHL = Siionin Virret ja Halullisten Sieluin Hengelliset Laulut, Rauma 1966 ja V.VK. = Wanhä Suomalainen Wirsi- ja Ewankeliumikirja, Rauma 1919) 11 % sekä muut (Johan Arndtin, Anders Nohrborgin, L. C. Retziuksen postillat, Freseniusuksen Rippi- ja Herran Ehtoollisen Kirja 1852 sekä suullinen traditio) 10 %.

¹⁷ Osmo Tiirilä on laajassa esityksessään käsitellyt rukoilevaistradition kirjallisia lähteitä. Tosin Raamatun osuus rukoilevaisten kirjana puuttuu teoksesta: kirkollisena liikkeenä rukoilevaisuus tietysti pohjaa opillisesti ja kieleltäänkin keskeisesti Raamattuun, mutta luonteenomaista on, että ainoa yhteisön kelpuut-tama ja hyväksymä Raamattu on v:lta 1776, ja tästä syystä yhteisö joutuu jat-kuvasti ottamaan kantaa nykyaikaan suhtautumiseensa. Osmo Tiirilä, Rukoile-vaisten kirjoja (Helsinki 1961).

¹⁸ Vrt. uskontotieteilijän *repertoari*. Juha Pentikäinen, Marina Takalon uskonto (Forssa 1970), 105. Toisaalta *lingvistinen repertoari*: yksilön kaikki eri puhetilanteissa *käyttämät* kielellisten varianttien kimput. John Gumperz, Introduction (Directions in Sociolinguistics. Ed. by John Gumperz and Dell Hymes. New York 1972), 20—21.

vaa parhaiten näiden repertoaarien laatua. Siksi tämäntyyppinen saarnaaja onkin erityisen sopiva vertailevan lähdeanalyysin kohteeksi.

Eri lähteiden lainauksista käytän yleisnimenä termiä *lähdefraasi*. Tarkoitan sillä saarnassa esiintyvää ajatuskokonaisuutta tai ilmausta, joka on voitu sisällön tai sanamuodon perusteella, saarnaajan puheiden, kirjallisten muistiinpanojen tai hänen haastatte- luissa antamiensa paikkaviitteiden sekä suorittamieni tekstivertailu- jen avulla paikantaa primaariksi katsottuun lähteeseen. Primaari- lähde ei ole aina lähdefraasin todellinen alkulähde. Lähdefraasi on syntaktisesti stereotyyppiytynyt tai määräiset toistuvat ydinsanat sisältävä kielellinen kokonaisuus, jonka laajuus vaihtelee ajatusko- konaisuudesta (= kirjoitetun kielen virke) muutaman sanan mer- kitysytimen sisältävään sanaliittoon. Lähdefraasit jakautuvat saar- noissa lainauksen tarkkuuden ja laadun mukaan kolmii:

1. *Suora sitaatti* on toisen henkilön puheesta, Raamatusta, postil- loista ja muista hartauskirjoista lainattu eksakti sanatarkka lainaus. Suoran sitaatin äänneopillisella tasolla ilmenevä murteellisuus ei estä lähdefraasia olemasta suora sitaatti: suora sitaatti on syntak- tisesti, morfologisesti ja sanastoltaan primaarilähteen mukainen. Saarnojen suorat sitaatit ovat johtolauseellisia tai -lauseettomia.

Esimerkki johtolauseellisesta suorasta sitaatista:

Siäl/niinkon käskeyn kauttaki jo sano se/kuningas Saul
profeettalinen kuningas *tulkaamme / kumartakaamme / polvil-*
lemme langetkaamme Herran meidän Luojamme eteen / S 11010.

Saarnaajan käyttämässä Raamatussa fraasi kuuluu:

Tulkaat, kumartakaamme ja polvillemme langetkaamme, ja maa-
han laskekaamme Herran meidän luojaamme eteen! Ps. 95:6.

Nykyisessä raamatunkäännöksessä sanotaan:

Tulkaa, kumartakaamme ja polvistukaamme, polvillemme langet-
kaamme Herran, meidän Luojamme, eteen. Ps. 95:6.

On ilmeistä, että fraasi on peräisin vanhasta raamatunkäännöksestä:
*kumartakaamme pro kumartukaamme.*¹⁹

Esimerkki johtolauseettomasta suorasta sitaatista:

Voik sää Jumala mennä määrittelemä ett-älä ota minu tämmö-

¹⁹ Redundantti *ja maahan laskekaamme* on pudonnut fraasista pois. Imperatiivin 1. persoona on analogisesti siirtynyt myös sanaan *tulkaa(t)*: *tulkaamme*.

sen. / *Tänä päivän jo kuulette Herra ääne ni älä paarutas syräntäs.* / S 17058—17059.

Omasanainen kysymys + johtolauseeton suora sitaatti Heb. 3:8, 15, 4:7.

2. *Ajatussitaatti* on lainaus, josta alkulähteen sanatarkkuus puuttuu, mutta jossa lähteen keskeinen ydinajatus on esitetty omin sanoin. Ajatussitaatit ovat johtolauseellista epäsuoraa esitystä, usein alkulähteestä jopa niin poikkeavia, että vain saarnaajan tekemä nootinnus puheessa sekä hänen haastattelussa suorittamansa tarkempi fraasin paikannus antavat edellytykset oikean primaarilähteen löytämiseen. Lingvististen paikannuskeinojen puuttuessa olen luottanut saarnaajan suorittamaan paikannukseen: puhuja on halunnut ottaa määräisen asiasisällön juuri tietyltä kirjailijalta muistamatta lähdefraasista juuri muuta kuin keskeisimmäksi kokemansa asian.

Esimerkki johtolauseellisesta ajatussitaatista:

Ja sano se Lutteri siäl Kirkkopostillas-et *viimäsen tuomiom pelko* / *rukoukse(l)karkot(eta)* / S 11062.

Saarnaajan kirjallisten muistiinpanojen ja haastattelujen perusteella tämä esimerkkifraasi on kyetty varsin luotettavasti paikantamaan Lutherin Kirkkopostillan Suvipuolen liiteosan toisen adventtisunnuntain saarnaan:

Jos et toki sydämässä taida woittaa tätä pelkoa viimeisestä päivästä, niin että senwuoksi et soisi sitä pian tulemaan; noh, vaikka niinkin! kuitenkin ikäwöitse, että taitaisit sitä ikäwöidä: *rukoile Jumalata, että taitaisit rukoilla*: ano, että taitaisit sitä halaita; eläkä epäile, waan ole pahoillas siitä, että olet niin heikko, että pelkää omaa lunastustas. Luther liite 17:14.

Sitaatti on referaattia²⁰ mainitusta Lutherin saarnan kohdasta; lisäksi sitaatin lauserakenne on mielestäni sellainen, että saarnaaja on yrittänyt tavoitella lähteen sanamuotoa mahdollisimman tarkkaan. Lutherin saarnan kohdasta on jäänyt saarnaajan mieleen ensiksi ehkä: *jos et voita viimeisen tuomion pelkoa, rukoile*. Tämän hän lyhentää vielä: *viimeisen tuomion pelko rukouksella karkotetaan*.

3. *Oma sovellus* on suoran sitaatin, ajatussitaatin sekä oman tulkinnan kombinaatio. Oma sovellus syntyy esim. jonkin lähdefraasin

²⁰ Referaattia eli selostetta on sellainen kielellinen esitys, joka ilmoittaa kielellisen muodon omaavien tai kielelliseen muotoon kuviteltavissa olevien lausumien tai ajatusten sisällön, jos tekstiyhteydestä käy ilmi, että on kysymys tällaisten lausumien tai ajatusten sisällön ilmoittamisesta. Ikola 1961, 9—10.

väärin muistamisesta, mikä puolestaan assosioi puhujan kokonaan toisenlaiseen uskonnolliseen tulkintaan. Tärkeinä osatekijöinä ovat uskonnollinen kokemuspiiri ja assosiaatioketjut: fraasi vastaakin paremmin saarnaajan uskonnollista maailmankuvaa ja tilanteen senhetkisiä tarpeita, kun se esitetään hieman muutettuna. Tiedostamattaan puhuja alkaa jossakin vaiheessa käyttää fraasin tarkoituksenmukaisempaa versiota, joka vähitellen vakiintuu saarnaan niin erottamattomaksi, ettei hän edes tiedä muuntaneensa alkuperäistä tekstiä. Omien sovellusten alkuperä, pysyvyys ja vakiintuneisuus on testattu kahdessa saarnaajan haastattelussa. Oma sovellus näkyy selvemmin lähdefraasin sanastollisella tasolla. Useimmiten se on johtolauseellista suoraa esitystä: puhuja siis paikantaa fraasin määräkirjoittajaan. Myös johtolauseetonta lähdefraasin omaa sovellusta tapaa.

Esimerkki:

Puhuja siteeraa veljeskokouksen saarnassa Lutherin Huonepostillan toiseen osaan kuuluvaa kahdeksannen kolminaisuuden jälkeisen sunnuntain saarnan kohtaa seuraavasti:

Ja Lutter sano / eikö se ko se / viha ... viholine men sitä / Jeesusta kiussama ni vei häne temppeli harjal ja sano et jos sinä / maaha laske ja rukkole minu ni mnä anna sul kaik ... koko mailma ja kaik valtakunna (S 20016).

Hään- [nim. Luther] ot Raamatus tämä (sana) ja se ol viholine / (20017).

— — — ja *Lutter sano* et nämäs samak käsky o sinu annettava menep pois saatana sillä kirjoitettu on /Herra sinun Jumalatas pitä sinun rukkoileman ja palveleman / (Mt 4:10) (20018).

Ja lissä näin-ihmellise sanan ko mnä sitä jatko /meiä lopuajalapsil-et *vaikk-ei sinulla olis muuta / katekismus / Isä meirä rukous / rippi ja Herra-ehtoline ja Herra siunakko ni sinä tulet autuaksi / jos sinä Jumala ääntä kuulet ja se o sinä seuratt-ei se / (S 20019).*

Lutherin kahdeksannen kolminaisuuden päivän jälkeinen saarna sisältää esimerkin luonteisena raamatunkertomuksen vihollisesta Jeesusta kiusaamassa sekä luettelonomaisesti kohdan siitä, miten kristitty välttöy vihollisen kiusauksilta:

Nyt on se kuitenkin kauhia ja suuri waara, ett'ei perkele, eri = seuraistensa hengillä meitä saawuttaissansa, itsiänsä perkeleeksi näytä, waan juuri Jumalan kalttaiseksi itsensä muuttaapi. Niin teki hän silloinkin, koska hän rakkaan Herramme Kristuksen työkö tuli ja sanoi: *'Nämät kaikki* (maailman walta=kunnat) *minä*

annan sinulle, jos lankeat maahan ja rukoilet minua. Näitä sanoja ei olisi perkeleen ensinkään sopinut puhua, waan ne sopivat korkialle Majesteetille, ijankaikkiselle Jumalalle yksinänsä. Sillä Häntä ainoata palweltaman pitää, ja Hänen ainoan hallussa owat kaikki waltakunnat, hywästä suomasta antaaksensa ne, kenelle wain tahtonsa. Sen wuoksi Kristus perkelettä nuhtelee, sanoen: 'Mene pois Saatanas' ikään kuin sanoisi Hän: Sinäpä mielelläs itsiäs Jumalaksikin tekisit, Mutta Minä sinun hywin tunnen; olet perkele. (1848, II, 113.)

Sillä jos Kristitty olisi ahkera, waikk' ei hänellä olis'kaan muuta kuin *Katekismus, kymmenet käsky-sanat, Uskontunnustus, Isä meidän = Rukous ja Herran Sana Kasteesta ja Altarin Sakramentista*, niin taitaa hän yhtä hywin kaikkia häirityksiä vastaan itsensä kauniisti warjella ja suojella (1848, II, 113).

Ensimmäinen lause (S 20016) on sisällöltään Lutherin saarnan mukainen Raamatun siteeraus. Kysymyksessä on suora sitaatti, koska se tunnistuu helposti raamatunsitaatiksi huolimatta muutamista siteerauseroista. Redundantti *lankeat maahan ja rukoilet* on saarnassa säilynyt tosin muodossa *maaha laske ja rukkoie*. Saarnassa Lutherin saarnan lauserakenne nämä kaikki minä annan sinulle, jos lankeet maahan ja rukoilet minua esiintyy käännettynä: *jos sinä maahan lasket ja rukoilet niin minä annan sinulle koko maailman ja kaikki waltakunnat*. Varmuuden vuoksi saarnaaja vielä mainitsee, että Luther lainaa saarnaansa juuri tätä raamatunkohtaa (S 20017). Virkkeessä 20018 saarnaaja kertoo Lutherin sanoneen edelleen, että samat käskyt kuin Jeesus antoi viholliselle *o sinu annettava menep pois saatana sillä kirjoitettu on / Herra sinun Jumalatas — —*. Tässä kohdin oma täydentävä perinteen selitys aktuaalistuu: Luther ei eksplisiittisesti kirjoita sanotulla tavalla. Luther ei edes siteeraa mainittua Matteuksen neljännen luvun 10. jaetta. Tulkinta on Lutheria mukaileva, mutta ei eksakti sisällönaines; Lutherin jäljempänä tulevan tekstin pohjalta voi ehkä saarnaajan tavoin sanoa, mutta Lutherin sanomaksi ajatus saarnassa on implisiittinen.

Seuraavassakin virkkeessä (20019) puhuja siteeraa edelleen Lutheria: Luther sanoo ihmisen varjeltuvan pahalta, vaikkei hänellä olisi muita instrumentteja kuin katekismus, käskyt, uskontunnustus, Isä meidän sekä kaste ja sakramentit. Saarnaaja sanoo Lutherin kirjoittaneen: ihminen tulee autuaaksi, vaikkei hänellä olisi muita instrumentteja kuin katekismus, Isä meidän, rippi, ehtoollinen ja Herran siunaus.

Tulkinnassa ovat ratkaisevina eroina seuraavat kohdat:

1. Saarnaaja käyttää astetta voimakkaampaa ilmausta kuin Luther sitaatin alussa (Luther: *ihminen varjeltuu*, saarnaaja: *ihminen tulee autuaaksi* 'pelastuu').
2. Saarnaaja muistaa lukeneensa Lutherilta pelastusvälineistön mi-

nimin, mutta välineluetelo muuttuu tulkinnassa persoonallisten valikoituvuuslakien mukaisesti. Lutherin mainitsemat sakramentit eriytyvät saarnaajan tulkinnassa kahtia: rippi ja ehtoollinen. Lisäksi luetteloon valikoituu Herran siunaus, jota Lutherin minimiluettelossa ei ole. Lutherin nimiin menee myös virkkeen jatko, vaikkakaan tätä *jos*-lausetta ei alkulähteessä ole. Eettinen deprivatio on keskeinen elementti saarnaajan perinnerepertoaarissa, mistä selittynee edellinen lisä.²¹

Alkulähteen täydentyminen edellä luonnehditulla tavalla johtuu siitä, että rippiin liittyvä aihepiiri, johon ehtoollinen ja synninpäästökin kuuluvat, on puhujalle ongelmallinen. Synninpäästö on hänelle jopa sanatabu, koska hän ei hyväksy itseään tämän sakraalin toimituksen tekijäksi²² huolimatta siitä, että tietää pyhien auktoriteettien antavan siihen luvan. Lutherin minimimääritelmästä assosioituvat mieleen erityisesti sakramentit: tiedostamattaan hän jakaa ne kristinopin mukaan kahtia. Mutta hän olisi tuskin menettänyt alkulähteen vastaisesti, ellei sakramentteihin liittyvään aihepiiriin olisi liittynyt hänen autobiografiassaan jatkuvasti empiristä tragiikkaa. Koska myös rukous on saarnaajan keskeisiä korostuksia, Lutherin minimimääritelmä saa lähdefraasissa persoonallisen lisän: Herran siunauksen. — Saarnaaja on tulkinnut yhden Lutherin sitaatin uskonnolliselle ryhmälle.

Saarnojen lähdefraaseista suorat sitaatit ovat enimmäkseen raamatunsitaatteja: saarnaajahan osaa ulkoa itselleen keskeiset raamatunjakeet; samoin kaikki virrensitaatit ovat suoria sitaatteja. Postilla- ja selityskirjallisuuden lähdefraasit ovat enimmäkseen ajatussitaatteja: saarnaaja muistaa siteeraamastaan saarnasta keskeisen ajatuksen sekä siihen liittyvät muutamat ydinsanat. Omia sovelluksia on sekä Raamatun että postilla- ja selityskirjallisuuden lainauksissa: uskonnollisilla kokemuksilla on tärkeä merkitys omien sovellusten muotoutumiselle. Suoria sitaatteja on 64 %, ajatussitaatteja 34 % ja omia sovelluksia 2 % kaikista lähdefraaseista. Lähdefraasien eksaktit kohdat jakeen tarkkuudella puhuja nimeää vain epäspontaanisissa, ennalta (papeille) kirjoittamassaan saarnassa, ei koskaan spontaanisissa, jonka ominaisuuksiin ei kuulu tämäntyyppinen ilmaisutarkkuus. Ajatussitaatit puhuja paikantaa johtolauseessa kirjoittajan mukaan, aivan harvoissa tapauksissa postillan mainiten (esim. *Martti Lutter sano et K II 15042*).

²¹ Suojanen 1971, 344—351, 256—259 ja 1973, 78.

²² Suojanen 1971, 184—189.

Lähdefraasit ja puhetilanne

Lähdefraasien laadullinen ero pappis- ja maallikkojohtoisissa puhetilanteissa näkyy saarnan aloituksessa sekä sisällöltään sisäryhmän ja ulkoryhmän, hyvien ja pahojen vastakohtaa korostavien lähdefraasien käytössä. ”Uskovien” ja ”muiden” eroa korostavia lähdefraaseja on pappisjohtoisissa puhetilanteissa, mutta ei maallikkojohtoisissa, mikä aivan ilmeisesti johtuu saarnan erilaisista funktioista näissä puhetilanteissa.²³ Sen sijaan kielenkäyttöön liittyviä puhetilanteiden eroja ei aineistossa voi havaita: saarnaaja ei pyri kirjakielisyyteen pappisjohtoisissa puhetilanteissa sen enempää kuin maallikkojohtoisissakaan. Hän ei pyri esittämään lähdefraaseja vanhan kirjakielen asuisina maallikkojohtoisissa puhetilanteissa sen enempää kuin pappisjohtoisissakaan. On ilmeistä, että lähdefraasien laatu on yksi maallikkojohtoisten ja pappisjohtoisten puhetilanteiden erottelun lisäkriteeri. Selviä lähdefraasien käytöllisiä eroja eri puhetilanteissa ei voida havaita.²⁴ Sen sijaan puhetilanteen lähikonteksti, erityisesti saarnaa edeltänyt puhetapahtuma (esim. virsi), vaikuttaa assosiatiiivisesti jonkin verran saarnan aloitustapaan ja lähdefraasin valintaan: ns. viittausalku.²⁵

Lähdefraasien pysyvyys ja muuntuminen

Eräisiin toisiin rukoilevaissaarnaajiin verrattuna²⁶ saarnaajan lähdefraasien käyttö on runsasta, mutta lähdefraasit ovat suhteellisen harvoista lähteistä peräisin. Lähdefraasien lingvistinen hahmo saarnoissa on vakio ja puhetilanteesta riippumaton: määräfraasi koodautuu puhetilanteesta riippumatta suhteessa alkulähteeseen aina samalla tavalla.

Esimerkki:

Meille tänne kokoontuneille ovat aivan tutut sanat ja niinkuin perintönä säilyneet, että armon pyyntö on tien alkupää kaidalle tielle, ja *rukous on taivan avain sen on uskovaiset havain*. Kriiver

²³ Suojanen 1973, 92—105. Esim. lähdefraasit Mt. 9:12, Dan. 12:10 pappisjohtoisissa puhetilanteissa.

²⁴ Yhtä lukuun ottamatta. Ks. Suojanen 1973, 97—99.

²⁵ Suojanen 1972, 158—159 ja 1973, 106—108.

²⁶ Suojanen 1973, 108.

sanoo että usko on se käsi joka avainta käyttä. Jos avainta välttämättä tarvitaan niin täyty siis olla lukittu ovi. (S 10017—10019.) Konteksti: rukouksen tähdentämistä eri auktoriteetin.

Ja myös uskottomia joukkon tähre ni / mone ja mone ova esirukouksen käsivarsil / armoistumel kannettu. / — — — Ja niinko me olemmet tottunne kuulema tämä joukko jo / *esiiisiltämme* et / *rukous on taivan avain.* / *Rukous on taivan avain* ja sen kirkkoopettajamme henke Johan Aart sano et / siäl jo valittujen valittujen joukko / siäl loppumattomas / Karitsa häisei ol-yhtä ainua rukolematont-ihmist. / (S 11003—11005.) Konteksti: rukouksen tähdentämistä eri auktoriteetin. Ks. Arndt 1899, 549, 843.

Tähä lopeta ja / ja / käymme Herram puale ny viäl täsä oike ninko yhteisesti pyytämähä / ko rukous voi paljon koska se totinen-o ja *rukous-on taivan-avan senn-on-uskovaiset havan* ja se / sano viäl niinki et se Johan-Aart sano ett-ei koko valittuje joukos-ol ainoataka rukolematonta sialu / (S 15152). Konteksti: loppurukouksen perustelua; huomaa sitaattitukien suuri tarve: rukous voi paljon — — — on, Jak 5:16, HSHL 103:1; ei koko valittuje — — — sialu, Arndt 1899, 549, 843, 408, 412.

Vastaava alkulähteen fraasi kontekstissaan kuuluu seuraavasti:

Kaikkinaiset kiusaukset Avaavat tien rukoukseen, *Rukous on taivaan avain, Sen on uskovaiset havainn'*, On myös tulen voiman vienyt, Se on monen koetus tiennyt (HSHL 103:1). Virren otsikkona "Oikian rukouksen voima".

Huomiota kiinnittää lähdefraasin ositus: puhuja lainaa vain säkeistön keskeisimmän kohdan, mikä säe havaintojeni mukaan on muutamien muidenkin saman perinnealueen saarnaajien käyttämä. Sitaatti on suora ja saarnaajalle mitä tyypillisin, myös spontaaneissa rukouksissa käytetty (ks. TKU 68, 69, 70). Fraasin alkuperä palautuu rukoilevaisten käyttämään selityskirjallisuuteen: se pohjautuu toisaalta edellä siteerattuun Halullisten Sieluin Hengelliseen Lauluun, toisaalta Johan Arndtin Katekismus-Saarnojen kohtaan: *Rukous on taivaan avain, niin kuin sen Elias todistaa, joka rukouksellansa taivaan sulki ja taas awasi.*²⁷ Saarnaajan tapauksessa oppimislähde on ilmeisesti henkilökohtaisesti läheinen HSHL; Arndtin Katekismus-Saarnoja puhuja ei edes omista eikä sano luke-neensakaan.

Jos lähdefraasi on opittu väärin tai virheellisesti, se toistuu saarnoissa virheellisessä asussaan. Tästä esimerkkinä on saarnaajan

²⁷ Johan Arndt, Katekismus-Saarnoja, Kolmas Pääkappale (Jyväskylä 1880), 13.

Lutherin Huonepostillan määräsaarnaan palauttama ajatussitaatti vihollisen (sielunvihollinen) naamioitumisesta ennen maailmanloppua aatelispukuun, vaikka tätä kielikuvaa kyseisessä Lutherin saarnassa ei olekaan.²⁸ Tämä ajatussitaatti ”virheellisesti” assosioituvine kielikuvineen sisältyy useihin hänen saarnoihinsa, joten täytyy olla kyse repertoaarin vakiosisällyksestä. — Kahden ajallisesti lähekkäisen saarnan lähdefraasien kvantiteetti on vakio suhteellisesti samankertoisissa puheissa.²⁹

Lähdefraasit ja tekstikonteksti

Alkulähteen tekstikonteksti on saarnoissa kahdenlainen: 1. lähdefraaseja käytetään oikeassa alkuperäisessä tekstikontekstissa ja 2. fraasin alkulähteen tekstikonteksti puuttuu: lähdefraasi irrotetaan alkuperäisestä tekstikontekstistaan poikkeavaan käyttöön. Näistä jälkimmäinen on verrattomasti yleisempi.

1. Originaalin tekstikontekstin mukainen lähdefraasin käyttö tarkoittaa sitä, että saarnaaja käyttää esim. jonkin raamatunkertomuksen kohtia, mutta esittää ne oikeissa yhteyksissään: hän aktualistaa koko raamatunkertomuksen tapahtumat ja siteeraa mielestään keskeisimmät kohdat. Tekstikontekstin mukainen lähdefraasin käyttö on rakenteellisesti stereotyyppiytynyt aineistossa. Kerronnan rakenne, joka kielellistetään eri variaatioin, on seuraava: allusiivinen johdantolause + lähdefraasi + omasanainen selitysosa + lähdefraasi + omasanainen selitysosa + lähdefraasi.

Lähdefraasit ja omasanainen selitys vuorottelevat allusiivisen johdantolauseen jälkeen. Pyhään kertomukseen johdettava lause on esimerkiksi seuraava:

Ajattelemme sitä / sitä esimerkki ko siäl sanotti sit / siit Saul ...
siit / Sauluksest. / S 11024 —

Mene ota viäl siält pyhäst Raamatust jonkun kohra. / Muistames se yksinkertasesest lapses saak opetettun jo se Kananea vaimo armompyyntö siäl. / S 14021—14022.

Johdantolauseetta seuraa sitten koko sakraalin puhetilanteen hahmottaminen kuulijalle, vuoroin lähdefraasein, vuoroin omin sanoin

²⁸ Suojanen 1973, 109—116.

²⁹ Mts. 117.

edeten: esim. raamatunkertomukset Saulista Paavaliksi (11), Jeesus ja syntinen nainen (11, 15), sadanpäämies (11), Kananean vaimo (14, 17), sokea Barttimeus (11, 14), Emmauksen tien kulkijat (18), Jeesus ja opetuslapset myrskyssä (16), Jeesus parantaa kuninkaan miehen pojan (14), Johannes Kastaja Batmoksella (12), leski väärän tuomarin puheilla (14), erilaiset sanankuulijaryhmät (15) jne.

2. Tyypillisintä lähdefraasien käyttöä on niiden sovellettu käyttö: alkuperäiseen puhetilanteeseen kuuluva puhetoimitus nivotaan kokonaan uuteen kontekstiin. Saarnaaja käyttää sopivaksi katsomaansa lähdefraasia tukemaan keskeistä uskonnollista traditiota ja omia ajatuksiaan. Kronikaattien (esim. esimerkkitapauksia äkkikuolemista lähipiirissä) tueksi tarvitaan sakraali lähdefraasi.

Esimerkki johtolauseellisesta nivonnasta:

Mä ajattelin toho mejän tulis / riänttä ei ikä ol vali ... ai ol halajamine et tul tämän totten käymän *ko sanota et / tu ... tuleeko ihmisen toivotta itselensä kualema. / Koska se tapahtu jumalallisesta halajamisesta iankaikkise elämä vaan-ei kärsimätömyyressä / niin-on se kohtuutta ko joka päivä rukoilemme autualista lährenttöä.* S 15117—15118. Svebilus 1831, sel. 76. Suora sitaatti.

Hyvä esimerkki siitä, miten erilaatuisia, erikontekstisia lähdefraaseja yhdistellään saarnassa ilman alkulähteen tekstikontekstia, on vaikkapa seuraava:

Tähä lopeta ja / ja / käymme Herram puale ny viäl täsä oikke ninko yhteisesti pyytämähä / *ko rukous voi paljon koska se totinen-o ja rukous-on taivan-avan senn-on-uskovaiset havan ja se / sano viäl niinki et se Johan-Aart sano ett-ei koko valittuje joukos-ol ainoataka rukolematonta sialu.* / S 15152.

Rakenne on seuraava: rukouskehotus + *ko* 'sillä sanotaan että' + suora sitaatti Jak. 5:16 + rinnastava *ja* + suora sitaatti HSHL 103:1 + rinnastava *ja* + johtolause + ajatussitaatti Johann Arndt, Postilla 1899, 408, 412, 549, 843. Rinnastus alkulähteisiin:

Tunnustakaat toinen toisillenne teidän rikoksenne, ja rukoilkaat toinen toisenne edestä, että te terweeksi tulisitte. *Wanhurskaan rukous voi paljon, koska se totinen on.* JAK 5:16.

Kaikkinaiset kiusaukset Avaavat tien rukoukseen; *Rukous on taivaan avain, Sen on uskovaiset havainn*; On myös tulen voiman vienynt, Sen on monen koetus tiennynt. HSHL 103:1.

Siteeraus on syntaktisesti tarkka; erilähteiset sitaatit on yhdistetty kopulatiivisella *ja*-konjunktioilla. Lähdefraasien funktiona on korostaa saarnan lopussa yhteisten polvirukousten tärkeyttä; siteeraustavassa huomiota kiinnittää kausaalinen *koska*, *ko*, joka implisiittisesti sisältää johtolauseen: *sillä Sanassa sanotaan että*. Voisi puhua ehkä *performatiivilauseesta*,³⁰ upotetusta johtolauseesta tai sen tyyppisestä lauseesta.

Sovelletussa käytössä olevien, siis alkulähteen tekstikontekstista irrotettujen lähdefraasien tärkein yhteinen ominaisuus on samasisältöisyys: esimerkkitapauksessa rukous. Lähdefraasien sisältö ja tieto niiden sakraaliudesta on saarnaajalle relevantimpaa kuin niiden alkuperä ja eksakti kontekstisidonnaisuus.

Tyypillisin lähdefraasin nivonta aiempaan on johtolauseen ja *että*-konjunktin käyttö. Johtolauseellista ja johtolauseetonta käyttöä on suhteessa 3:1. Johtolause on suurimmassa osassa tapauksista lähdefraasin edellä; muutaman kerran tapaa johtolauseen lähdefraasin jäljestä; vain yhden kerran lähdefraasin sisältä. Tärkeä uskonnollisen auktoriteetin vahvistus sisältyy tapauksiin, joissa johtolauseellista lähdefraasia seuraa johtolauseen vahvennus.

Esimerkki:

Olenko me ja olemmeki / se ensimmäise seorakunna jäljilk *ko sanota et* hek kävevä yksimiälisesti kokon / vaimones ja lapsines sanaha ... harjoitukses ja rukoukses. *Näi se ensimmäine seorakunta käv(i)*. / S 13011—13012. Vrt. Ap. 1:14. Johtolause + *et* + ajatussitaatti + *näi* + vahvennussanat.

Johtolauseen vahvennus on yleisluonteisempi kuin johtolause. Vahvennetulla johtolauseella puhuja tietoisesti korostaa, ettei puhu omiaan, vaan että asia on todella siteeratulla tavalla. Konnektiiveina näissä yhteyksissä on miltei aina *että*-konjunktio ja adverbi *näin*.

Kiintoisan ryhmän muodostavat lähdefraasit, joita edeltää *ko*, *mut*, *ja*, *sillä*. Näistä konjunktioilla *ko*, *mut*, *ja* on useasti implisiittisen johtolauseen funktio: 'sillä sanotaan että'. *Mutta* toimii lisäksi tehokkaana ennakoitinkoodina siitä, että edellä sanottuun tullaan ottamaan päinvastainen tai poikkeava näkökulma. Sen sijaan

³⁰ John Robert Ross, On Declarative Sentences (Readings in English Transformational Grammar. Ed. by R. A. Jacobs and P. S. Rosenbaum, London 1970), 222—.

sillä ei kuulu saarnaajan traditionaaleihin käytöllisiin konnektiiveihin: mikäli konjunktion tapaa saarnasta, voi olla varma, että sillä on kirjallinen alkulähde ja että se esiintyy myös lähteessä. Konjunktio kuuluu mitä ilmeisimmin saarnaajan kirjalliseen ilmaukseen, koska yhden maallikkojohtoisen puhetilanteen saarnassa puhuja lukee pitkän 1930-luvulla kirjoittamansa lausunnon uudesta raamatunkäännöksestä ja tässä kirjoitetussa osiossa *sillä* esiintyy useasti; saman saarnan spontaaneissa osuuksissa ja muissa spontaaneissa saarnoissa sen sijaan ei kertaakaan.³¹

Esimerkki kunkin konjunktion käytöstä:

- ko*: Herra ny armos kaut va sais ninko syventtäs se henkelise antta uutta matkaeväst ja nek kut-e viäl lähtenny ol / olk *ko* *Jeesus-otta syntissi vasta / syä ja jua heijän kansas.* S 15095. Vrt. Lk. 15:2.
- mut*: Mut sano viäl / usko et tääl-o monta nek ko / ova ova ninko rajamal [nim. taivasten valtakunnan rajalla] tällä mut mut / *mut* olkka vähäm pääl-uskolissi älkä olkko siin kohras. / S 17050. Vrt. Mt. 25:21, 23.
- ja*: Ne [nim. sitten viime herännäisjuhlien kuolleet hurskaat] ovat mennyk kylvöäs nauttima *ja* nek kon tääl kyynelel kylvävä nes saavas siäl ilol niittä *ja*. / S 15112. Vrt. Ps. 126:5. Suora sitaatti.
- sillä*: Ninko sillo / *Jeesus* tämä näi tämä / varotuksem pääl / Hän nuhteli / tuult ja myrsky ja tul-aivan tyvent ja he ihmetteli sitä suurt Jumala et millinen tämä on *sillä* tuuli ja meri ovat / myrsky ja tuuli ja meri ova Hänel kuuliaise. / S 16028. Mk. 4: 39, 41.

Saarnaaja voi siirtyä myös johtolauseitta omasanaisen ajatuksen ja tauon jälkeen suoraan lähdefraasiin. Sen funktiona on tukea saarnaajan omaa ajatusta. Johtolauseen puuttuminen on tässä tapauksessa painokkaan esityksen keino ja etnosentrisen kielenkäytön piirre: johtolauseettomat lähdefraasit ovat rukoilevaisyhteisölle hyvin tuttuja eikä niitä tarvitse nootintaa. Painokkuus ja keskeisyys tulee

³¹ Näyttäisi siltä, että koko *sillä*-konjunktiota ei esiinny lounaismurteissa ollenkaan. Ks. Kansankielen lauseopin arkiston kontekstisanakirjat (Turun yliopiston suomen kielen laitos) ja Sanakirjasäätiön kokoelmien mikrofilmijäljennökset: stipendiaattikokoelmat (Turun yliopiston suomen kielen laitos). — Rauman kontekstisanakirjassa *sillä* esiintyy kerran, mutta silloinkin raamatunsitaatitiin kuuluvana (Lk. 23:34).

esille myös prosodisten seikkojen kautta: lähdefraasin sisältö liikuttaa puhujaa ja kuulijoita, mikä on nauhoitteestakin kuultavissa.

Esimerkkejä johtolauseettomasta lähdefraasin nivomisesta:

Me olemme ni mones vaaras mutt-eik-ol vähä ihmeline asi / taevas ja maa hukku mut Jumala sana pysy iankaikkisesti. / *Ruaho kuivettu ja kukkane lakastu / mutta meidän Herramme Jumala sana se so... pysy iankaikkisesti. / Ja se on se sana joka teidän seassannes saarnattu on.* / S 14116—14118. Johtolauseena kysymys + suora sitaatti Matteuksen, Markuksen tai Luukkaan mukaan + johtolauseeton siirtyminen 1 Pt. 1:24—25.

Nek kyynelisek kirkkas silmä ne ovat todistajan-et sama henke opetuslapsia me olemme ja sama henki meis vaikutta ja saman koulus olem... olemme ni / niin-ei meidän tarvitteka tämä enemppä tiättä. / *Yksi nimi Jeesukse suussamme aina soikko.* / S 16048—16049. Omasanainen puhe + suora sitaatti: HSHL 31:9.

Ensimmäisessä esimerkissä saarnaaja siirtyy johtolauseellisesta lähdefraasista konnektiiveita ja johtolauseita erikontekstiseen lähdefraasiin: evankeliumien suorasta sitaatista Pietarin kirjeeseen. Molemmat lähdefraasit ovat sisällöltään samantapaiset, mutta alkulähteen tekstikonteksteja ei kommentoida.

Toisessa esimerkissä omasanaisia ajatuksia seuraava suora sitaatti on muodoltaan niin epäfraasimainen, että sitä helposti voisi pitää omasanaisena. Tällöin voisi päätellä virheellisesti, että saarnaaja käyttää spontaanin saarnan omasanaisissa osioissa mm. yksikön 3. persoonan imperatiivia (*soikko* 'soikoon'). Tosin tässä tapauksessa loppuheitottomuus ja attribuuttirakenteen kirjallissävyisyys viittaavat nekin lainaukseen.

Lähdefraasien oppimis- ja omaksumisprosessille merkitsivät eniten ekologiset tekijät, koti, kansa-, rippi- ja kiertokoulut, paikallinen seuratradiotio, uskonnollisen kirjallisuuden aktiivinen harrastaminen sekä persoonalliset uskonnolliset kokemukset. Näistä rukoilevainen koti ja uskonnollinen paikallistradiotio laskivat perustan sille, että hengelliset laulut (HSHL) ja vanhat virret (1701) opittiin varhain ulkoa. Kouluissa luetetut ABC-kirja ja Lutherin Wähä Katekismus, ns. Svebiliuksen katekismus, sekä vanhat virret heijastuvat selvästi saarnojen lähdefraaseista. Lähderepertoarin kulloinenkin ilmi- ja piiloasu on sidoksissa maallikon uskonnollisiin rooleihin, puhetilanteisiin ja persoonallisen uskonelämän lainalaisuuksiin, niin että ajoittain korostuvat määräiset lähdekirjallisuuden ja tradition

kohdat: tutun rukoilevaisen ruumista "veisattaessa" tarvitaan Vanhan virsikirjan transsendenttista palkintaa kuvaavat virret, rukoulevaistradition specialistien kokouksessa Vanhan testamentin Jeremian 23. luku, sielunhoitajan tehtävään, sairaan tai kuolevan luo kutsuttaessa Freseniuksen Rippi- ja Herran Ehtoollisen Kirja (1852) ja Hamnerinin Tien-Osottaja Ijankaikkiseen Elämään (1801), saarnatuolista pappisjohtoisessa puhetilanteessa puhuttaessa puhuntapaikan sakraaliutta korostava 1. Pietarin kirjeen lähdefraasi (1 Pt. 4:11), ja vihdoin läheisen uskonystävän kuoltua aktuaalitetään Vanhan virsikirjan kiitosvirsi *Herraa hyvää kiittäkää* (V. VK. 99), Svebiliuksen katekismuksen lainaus *Tuleeko ihmisen toivoo itsellensä kuolemaa* sekä Christian Scriverin Sielun Aarteen (1889—1891) tienviitoista ja hengellisten opettajien asemasta puhuva kohta.

On selvää, että tapausanalyysin tulokset ovat aineistokohtaiset. Laajempien aineistojen kiintoisia tutkimuskohteita ovat, miten eri maallikkosaarnaajien lähderepertoaarit ja niiden tilannekohtainen käyttö eroavat, mikä on yhteinen lähdefraasisto, mitkä ovat yhtenevät käyttötavat, mikä osuus saarnaajien persoonallisuudella, vaikutuskentillä, kirjallisuuteen perehtyneisyydellä ja sosiaalisella kontrollilla on lähdefraasien yhtenevien ja eroavien käyttötapojen syntymiseen, miten saman uskonnollisen tradition papiston ja maallikkosaarnaajien lähderepertoaarit käyttäytyvät hahmotetuissa puhetilanteissa, mitä ns. avarampi maailmankatsomus vaikuttaa lähteiden valintaan ja käyttöön ja vihdoin, onko koko lähteiden käyttö ja valikoituminen pelkästään yksilöllistä, puhujakohtaista vai voidaan-ko suurempien aineistojen analyysillä saada joitakin puhetilanne-, traditio- tai aluekohtaisia lähteiden käytön invariansseja. Ongelma on sekä uskontotieteellinen että kielitieteellinen. Kirjallisten ja suullisten lähteiden käyttö riittikontekstissa on vain yksi uskonnollisen kielen tutkimusongelmista, jotka ovat kokonaisvaltaisia: uskonnollisen kielen mikrotasoa, yksikön uskonnollista kieltä, ei voida tutkia ilman makrotasoa, uskonnollista yhteisöä. Keskeinen tutkimusyksikkö on tällöin puheyhteisö eikä kieli. Suomen uskonnollisen kielen kielioppi kirjoitetaan vasta kun Suomen uskonnollisten puheyhteisöjen puhe-säännöt on kartoitettu.

PÄIVIKKI SUOJANEN: *Use of sources in the spontaneous sermon.
Case study of the West Finnish pietists called beseechers*

The spontaneous sermon makes use of various sacred models and authorities, written and oral sources. The writer studies three aspects of the use of written and oral sources in the spontaneous sermons of the western Finnish pietists known as beseechers: source phrases and speech situation, the stability and mutability of source phrases and the textual context. The material comprises ten spontaneous sermons recorded in authentic speech situations and one written unspontaneous sermon, all by a lay preacher. The language of the sermons is based on the local dialect of the preacher and biblical Finnish (the ancient literary language) of the 18th and early 19th centuries. Quotations from different sources in these sermons contain phonological features from southwestern dialects, while the original parts of the sermon include syntactic and lexical features of the ancient literary language.

The writer studies the use of sources by means of comparative source analysis, that is to say by comparing different quotations with the corresponding passages in the original sources. She classifies the speech situations of the community according to seven criteria, into speech situations *led by a layman* and speech situations *led by a clerk*.

The following terminology is used in the analysis: *source*, meaning the source book (for example, the Bible or a book of homilies) or an oral informant. A quotation from one of the sources which is included in the sermon is called a *source phrase*, that is to say a total thought or expression which has in different ways been located in a source considered to be primary. A primary source is not always the real, original source of the source phrase. Source phrases are classified, according to the exactness and quality of the quotation, in three groups: 1) a *direct quotation* is an exact, word for word quotation from the original source; dialect features occurring at the phonological level are not considered to invalidate such quotations, which are still included in this category; 2) *thought quotations* lack verbal fidelity to the original, but the main thought of the source is paraphrased; 3) *personal adaptation* is an amalgam of direct quotation, thought quotation and personal interpretation, which may be the result of a poor memory. Important part factors are the field of religious experience and association links.

Most of the direct quotations in the sermons are either scriptural or hymnological. Source phrases from homiletic and exegetic works are primarily thought quotations. Personal adaptations derive both from the Bible and from exegetic works.

The qualitative difference in source phrases used by the layman and the clerk can be seen in the use made of such phrases in stressing the contrast between good and evil, between insiders and outsiders, both at the beginning of the sermon and during it. Source phrases emphasizing the difference between insiders and outsiders can be found in speech situations led by a clerk, but not in those led by a layman, and this on account of the different functions of

the sermons in the different speech situations. On the other hand, differences in speech situation connected with the use of language cannot be seen in source phrases. The context of the speech situation, especially the speech event preceding the sermon, has some associative effect upon the way of beginning the sermon and the choice of the source phrase.

There is abundant use of source phrases, but they derive from a rather small number of sources. The linguistic form of the source phrase is unchanging and independent of the speech situation. If the source phrase has been incorrectly learnt it is repeated incorrectly in the sermons. The number of source phrases in sermons preached near together in time is constant in discourses of similar duration.

There are two contextual types of the original source in spontaneous sermons: source phrases are used in their correct original context and the context of the original source of the phrase is lacking: the source phrase is detached from the original context for special use. The latter is by far the more common.

Cultural-ecological factors like home, school, local religious tradition (sectarian tradition), reading religious literature and personal religious experience are the most significant for the learning and adaptation process of the source phrases. The writer stresses the importance in case analysis of various contingencies: to what extent, for example, the use of all the sources or a choice of them, is purely individual, concerning that speaker only and to what extent one can point to constants in speech situation, tradition or regional use of sources.